

Reprezentacija ženske neplodnosti u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i književnosti od kraja 19. do početka 21. stoljeća

Kornelija Kuvač-Levačić

Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru

U prvom dijelu rada prikazuju se antropološka i etnološka istraživanja o (ne)plodnosti obiteljskog života među Južnim Slavenima. U drugom se komparativno analiziraju tri teksta hrvatske književnosti koja tematiziraju položaj neplodne žene: prva dva u ruralnoj zajednici 19. i prve polovice 20. stoljeća, a treći u suvremenom hrvatskom društvu u kojemu se miješaju ruralni i urbani utjecaji (Majstrović 1891; Miholjević 1940; Matanović 2009). Cilj je otkriti kako se tradicijsko shvaćanje neplodnosti i implikacije u suvremenim društvenim zajednicama reprezentiraju u hrvatskoj književnosti te koliko se autori odmiču od socijalnih stereotipa subverzivnim odnosom prema njima i kritičkim angažmanom usmjerenim prema zajednici svojih čitatelja.

Ključne riječi:

neplodnost, mitska krivnja, hrvatska tradicijska kultura, hrvatska književnost, intraper-sonalni i interpersonalni sukob

U književnoantropološkom pristupu fenomenu neplodnosti polazimo od teza hrvatske etnologinje i kulturne antropologinje Dunje Rihtman-Auguštin, prema kojima se etnologija zanima i za procese u kojima se kulturni fenomeni (kakovima smatramo i majčinske prakse, odnosno njihov izostanak, unatoč njihovoj, na prvi pogled dominantnoj biološkoj datosti) postupno mijenjaju, prepleću, traju ili nestaju. Etnologiju, dakle, među ostalim, zanimaju fenomeni značenja i simboli koji su rezultat komunikacijskog

procesa, u prošlosti i sadašnjosti (usp. Rihtman-Auguštin 1988: 11). Takav je proces i književna komunikacija kao medij u kojem možemo promatrati mijene kulturnih fenomena i njihove obrade unutar određenih društvenih ideologema. Dunja Rihtman-Auguštin smatra da su u Hrvatskoj različite kulturne institucije, mediji, ali i političke sile koje upravljaju informacijama, odavno prisvojile i reinterpretirale kanone i stereotipe narodne kulture te da ih održavaju u javnom životu, politici, ali i u umjetnosti (Rihtman-Auguštin 2001: 213). No, istraživanje tekstova hrvatske književnosti može nam pokazati kritički odnos pojedinih autora prema tako interpretiranoj tradicijskoj kulturi, kojim oni ulaze u sukob s društveno podržavanom stereotipizacijom tzv. etike narodne kulture prisutnom od 19. stoljeća do današnjeg dana. U ovome radu prikazat ćemo to uz pomoć književne reprezentacije neplodnosti bračnog para, što je ostao gotovo nepoznat predmet književnoznanstvenog istraživanja u Hrvatskoj, unatoč tome što se motiv bračne neplodnosti javlja u mnogim reprezentativnim djelima hrvatske književnosti referirajući se na razrađeni sustav tradicijskog poimanja fenomena neplodnosti u Južnih Slavena.

NEPLODNOST U HRVATSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI I KNJIŽEVNOSTI

Žena u većini poznatih patrijarhalnih društava zauzima mjesto koje ne izlazi iz okvira njezine reproduktivne uloge. Svijet očinstva i muškarca očituje se kao svijet kulture, a svijet žena kao niži – svijet prirode (ako je kultura transcendiranje prirodnih i stvaranje novih društvenih uvjeta) (Papić i Sklevicky 1983: 13, 16). Pozitivna je uloga žene prema spisima svetih Otaca bila isključivo povezana s rađanjem djece, a idealna je žena zapravo djeвица. Važnost i vrsnoća žene mjere se prema mogućnosti rađanja (Valković 1990: 195). Predindustrijska društva naglašavaju rađanje i podizanje djece kao središnji cilj bilo koje žene i njezinu najvažniju funkciju u životu, te njezin najvažniji izvor zadovoljstva i statusa (Galić 2006: 27).

Brojna istraživanja svjedoče da se neostvarivanje potomstva među svim Južnim Slavenima smatralo Božjom kaznom i najteže kletve odnosile su se na uskratu potomstva, npr. *Nemao od srca poroda!* U patrijarhalnome je društvu biti bez djece značilo biti bez ugleda. Moralni kodeks bio je u tijesnoj vezi sa spolnim, religijskim tabuima i voljom sredine. Za ženinu neplodnost pretpostavljalo se da je posljedica izvanbračne spolne aktivnosti (Novakov 2010: 337). Potomstvo znači kontinuitet roda pa se magijsko-

medicinski tradicijski postupci za osiguranje plodnosti primjenjuju već od zasnivanja braka. Prevencija u doba svadbe u srednjoj Dalmaciji znači za mladu oblačenje košulje (donjeg rublja) naopako, ušivanje komadića tisovala drveta ili češnja češnjaka u rub haljine ili je oboje mladenaca moralo staviti kovanicu u cipelu prije polaska na vjenčanje. Magični krug je veoma arhaičan postupak apotropejske magije. Transformirao se u niz običajnih postupaka: okretanje nevjeste *na oposum*, obilaženje mladog para sa svatovima oko crkve, obilaženje oko sela i vraćanje svatova s vjenčanja drugim putem da ne nagaze na čari koje bi im mogle oduzeti plodnost. Plodnost mladoga zeta trebao je osigurati simpatičko-magijski postupak, običaj da punica zetu za prvi Uskrs poslije sklapanja braka nosi na dar svježa jaja. Iako se time iskazuje potajni strah od steriliteta muškarca, krivnja za neplodnost javno se uvijek pripisivala ženi. Taj se stav vidi i u hrvatskim ljekarušama iz prve pol. 18. stoljeća u kojima se spominju samo "lijekovi" koji bi se trebali koristiti u slučaju kad "žena ne može začeti diteta" (Čulinić-Konstantinović 1988: 99).

U južnoslavenskim jezicima postoji čitav niz negativno obojenih pojmova za nerotkinju: *nerotka, neplodnica, nerodica, bezdetka, jalovica, štirka* itd. Ona je čest izvor obiteljskih sukoba i svađa i gleda je se s osudom jer se zbog nje "gasi krsna svijeća" (Novakov 2010: 338). Modernizacija društva, s druge strane, donosi sustavne, predvidljive promjene u rodnim ulogama. Jedna od ključnih dimenzija modernizacije jest da industrijalizacijom žene postaju plaćena radna snaga i dramatično se reduciraju razine fertiliteta (Inglehart, prema Galić 2006: 27).

Budući da je diskurs živi impuls, što je argumentirao Bahtin, nema "neutralnih" riječi i oblika. Svaka riječ ima okus svih konteksta u kojima se upotrebljavala, sve riječi i oblici naseljeni su namjerama (Bahtin, prema Bušić 2001). Dijalogom kultura nabijene riječi koje evociraju kontekst hrvatske i slavenske tradicijske kulture transponirajući je u suvremenost, obilato upotrebljavaju hrvatski književnici od 19. stoljeća naovamo. Stoga nas ne mora začuditi, primjerice, kada se u romanu *Seljačka buna* (1877.) Augusta Šenoa dramatičnost teksta ostvaruje riječima narodne kletve kojom jedna od protagonistica zaziva neplodnost druge.¹ Tematizirajući propast hrvatskih plemića nakon ukidanja feudalizma Ksaver Šandor Gjalški će gorku humorističnost teksta o propalom plemiću čija je žena dugo

---

¹ Ako ustražiš muža, ne našla ga, ako ga nađeš, *ne imala muškoga poroda; ako porodiš muško čedo, presahlo mu sjeme u prvom koljenu*, a kćeri se trgale za djedovinu, ko što vučice za strvinu. Žene gospodarile ovim gradom, a muškarci im ga oteli, prokleti da su ovi krvavi dvori, prokleta ti, krvopijo ljuta! (Šenoa 1991: 59-60).

neplodna ostvariti uporabom narodnog vjerovanja da se u neplodnosti valja obratiti molitvom Sv. Elizabeti.² Međutim, kad govorimo o tematiziranju neplodnosti u modernoj hrvatskoj književnosti, ona je uglavnom povezana s tekstovima koji se bave pitanjem braka i položajem žene u društvu.

I u svjetskoj književnosti možemo naći tekstove koji obrađuju fenomen neplodnosti i okrivljavanja žene zbog izostanka potomstva (usp. npr. dramu F. Garcie Lorce *Yerma*, 1934.). Od istraživača koji su se bavili motivom neplodnosti u svjetskoj književnosti ističem Mary Ebbott, koja u trećem poglavlju knjige *Imagining Illegitimacy in Classical Greek Literature* (2003.) pod naslovom “Images of Fertility and Sterility” analizira neplodnost kao metaforu društvenog bezakonja u starogrčkoj književnosti. Metafore plodnosti i neplodnosti izmjenjuju se s predodžbama kolonizacije i autohtonosti.³ Još su u djelima poput Euripidova *Iona* ili u pričama o Partenijancima, kako prikazuje autorica, prisutne predodžbe “pogrešne vrste plodnosti” (*wrong kind of fertility*, Ebbott 2003: 70). Dakle, i neplodnost, baš kao i prevelika plodnost, društveno su neprihvatljive jer izmiču kontroli.

U hrvatskoj se i svjetskoj književnosti još od 19. stoljeća, ali osobito 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, može izolirati veliki korpus tekstova koji tematiziraju položaj žene u društvu. Dvije se strategije susreću u toj skupini djela – realistička i modernistička. Realističko oblikovanje usmjereno je opisivanju prostora u kojemu žena egzistira i upućivanju na njezinu funkciju u njemu, dok modernističko nastoji pokazati duboku strukturu lika tematiziranjem njezinih dilema, frustracija i želja (Sablić Tomić 2005: 49).

TRADICIJSKA PREDODŽBA NEPLODNOSTI KAO MOTIV TRAGIČNOG RASPLETA

Arhetipski je žena (u kontekstu hrvatskog realizma u 19. stoljeću) ostvarena opozicijom majke i ljubavnice. Ta binarna opozicija stalno je mjesto realističke koncepcije žene. Pasivna pozicija u kojoj je žena objekt pripadajućeg prostora odraz je patrijarhalnog stanja društva potkraj 19. stoljeća. Ono ženu promatra iz pozicije drugog, iscrpljujući njezinu ulogu u majčinstvu i kućanstvu (isto: 45). Međutim, pojedini hrvatski pisci toga razdoblja

² – Kak? – kak? – Sina imam! – krikne veselo i pobjedonosno Cintek i preuzme dijete. *Baš kao kod sv. Elizabete i Zakarije! Uvijek sam se u nju nadao* – i eto nada nije me prevarila. Znam ja, što biti mora! – I zvat će se Ivan Krstitelj. Pa eto rod Cinteka ne izumire! (Đalski 1962: 273).

³ U engleskom izvorniku: “These metaphors in turn intersect with imagery associated with colonization, and, as we will see in the case of Euripides’ *Ion*, of autochtony” (Ebbot 2003: 67).

nastoje ostvariti individualne ženske likove unutar realno opisane okoline i s realno prikazanim problemima ženske svakodnevice (npr. Josip Kožarac, Vjenceslav Novak itd.). Pri tom, često se služe prenošenjem elemenata tradicijske kulture uklapajući ih u model fikcionalnog svijeta koji donose u svojim tekstovima.

Prvi tekst koji ovdje obrađujemo, *Neplodnica* (1891.),⁴ gotovo nepoznata hrvatskoga autora Ivana Majstrovića, nosi podnaslov "Priča iz naroda". Preuzimanje i obrada usmenih narodnih priča bio je čest postupak u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, koja se svjesno i programski naslanjala na tradicijske književne, jezične i kulturne oblike, uglavnom ih anticipirajući, ali, s dolaskom modernizma, i kritički se od njih odmičući. Već prvu pojavu glavne protagonistice, neplodne Janje, prate predrasude ostalih žena u selu, što pokazuje piščevo nastojanje da vjerno prenese tradicijske obrasce društvenog ophođenja s nerotkinjama. Predrasude su utemeljene u vjeronauku da su neplodne žene bliske magijskim praksama i zlim mitskim bićima, pa su stoga i opasne. Autorski se glas na početku uključuje ironiziranjem seoskoga primitivizma:

Nu Janje! – izlanu uz kiseli smieh kovačeva žena.

Glavom ona! nu kud baš pod mrak? – doda Ivanova Jeka, pljunuv na stran.

Pak će mi još da kažu, da je s onom ženskom glavom čist posao! – umiljato zapjevucu krojačeva Ruža, najbolji jezik u selu. (Majstrović 1891: 55)

Psihosocijalna karakterizacija glavne protagonistice u prvome dijelu priče počiva isključivo na tematiziranju izostanka majčinstva i odnosa ruralne zajednice prema njoj. Da bi naglasio realističnost svoga prikaza, autor se u oblikovanju dijaloških sekvenci između svojih protagonista služi figurama usmenog govora hrvatskih (štokavskih) ruralnih sredina s konca 19. stoljeća, čija su obilježja (antitetičnost, kontaktni sinonimi, uporaba kletvi, formulnost iskaza, ustaljeni epiteti i sl.) prisutna u sljedećim primjerima (dijelove navoda od sada pa nadalje kurzivom ističe K. K. L.):

Ti si *sretna mati*, a ja *prezrena neplodnica*. (...) Sada?! – muž me prezire, žene po selu po koješta govorkaju i zlobno zadirkuju... život mi je mladoj već dozlogrdio! (...) *Proklet onaj dan* (...) kada upadoh u ovo nesretno selo, gdje *nekriva i nedužna* moram da toliko *trpim i patim* (...) Janjo! *oplodilo i tvoje krilo*, te sretna tim bila kao što sam i ja! (Majstrović 1981: 56)

⁴ Priča je izašla u zadarskom književnom časopisu *Iskra* (1891, 1:55–58). U radu se služimo citiranjem toga izvora.

Neplodnost je u patrijarhalnim zajednicama bitno utjecala na položaj žene jer se majčinstvo glorificiralo, a nerotkinju preziralo i mrzilo, u najbolju ruku sažalijevalo. Materinstvo je ženi značilo osiguravanje društvenog statusa, a žena bez djece bila je društveno stigmatizirana i obezvrijeđena (Novakov 2010: 338). Autor ove novele potpuno transponira obrasce tradicijskog odnosa prema neplodnoj ženi, za koje znamo iz etnoloških i etnografskih istraživanja, ostvarujući dva ženska lika koji će postati isključive žrtve društvenih predrasuda. Iz minucioznosti prikaza kojom prenosi društveno i psihološko stanje nerotkinje u ruralnoj sredini zaključujemo da mu je cilj najprije pobuditi suosjećanje u zajednici svojih čitatelja, a potom, kad se fabula krene rješavati u tragičnome modusu, uputiti i na stvarnu opasnost koju stereotipne predodžbe zajednice mogu proizvesti u pojedinačnim sudbinama. U sljedećem citatu prikazani su postupci kojima zajednica izolira različitu pojedinu (šutnja, prijekor, zlobni pogled i podsmijeh, neiskreno sažaljenje, došaptavanje iza leđa, fizičko izoliranje) i njezin vlastiti osjećaj krivnje i grijeha:

Kud bi samo okom trenula, naišla bi na niemi priekor, koji bi izraza našao sada u zlobnomu pogledu izpod oka, sada u teško pritajanom smiešku, ili, što bi ju najviše peklo, u neiskrenoj sažalnoj rieči. Kad bi i u samu crkvu došla, da molitvom izraza dade svojoj žalosti, već čim bi na vrata, vidjela bi opet onaj priekorni posmjeh, čula onaj tihi pridušeni šapat, gdje kad prisiljeno kašljanje. Ona bi pokunjene glave, kao grješnica, vrcem u svoj kut za izpovjedaonicu, o koji se nitko preotimao nije, kao da je za samu nju odredjen; a nek bi i stiske u crkvi bilo, oko neplodnice uvijek bi ponešto prostora ostalo, nehtjavši joj nitko blizu klečati: niti u hramu božjemu neznadjaše joj oprostiti. (Majstrović 1891: 56)

Neplodnu se ženu sumnjiči da je vještica pa svi ti čimbenici društvene izolacije djeluju i na odnos između supružnika. Autor teksta psihosocijalnu karakterizaciju muškog protagonista ostvaruje umetanjem rečenica seoskih ogovaranja u njegovu vlastitu svijest:

(...) po koja Markova rieč srdce bi joj parala – *ona bijaše neplodnica, a po selu se govorkalo, da je i čarolijama vješta, kao u obće sve neplodnice.* (...) Marko počeo u krčmi zaostavati do u kasnu noć – “ta što će uz neplodnu ženu kod kuće čamiti” – “grehota od Boga, što ga ona neprilika od žene tako sramotno nasamarila” – “da je čemu bila, bila bi se i u svome selu udomila, a njega nečekala” (...) *sa onom ženom nije čist posao, a to je gotova stvar, jer je baba Jela, koja bi i vragu rep očepila, pripoviedala da onako kršna ženska glava, pak ne-*

plodnica, znači da je vračarka... takova šta znali bi prijatelji u krčmi pri vinu Markovoj Janji prišivati. (Majstrović 1891: 56)

Žene u selu koje imaju djecu boje se Janje:

(...) nu čim bi ona do praga, ona sretna majka brižno bi pokupila čedo, kao pred grabežnom zvieri, te bi u kuću uletila, da mu nebi od neplodnice uroka bilo. (isto: 56)

Koje god dijete u selu umre, sumnja pada na Janju. Osim što takvo etiketiranje djeluje na odnos muškarca prema ženi, autor uspijeva realistično prikazati kako ono narušava i samu sliku žene o sebi jer će Janja u jednome trenutku i sama pomisliti da s njom nešto nije u redu, da možda preko nje zaista djeluje neka zla sila:

Ona je u teškom kojem času sama sebe prezirala; u groznom očajanju, koji bi joj dušu izpijao, sama bi pomislila, da ona ipak baš upravo ne bude vračarka! Da u njenim očima, mišljaše ona, ne bude baš uprav kakova (...) sila, koja bi toli pakostno djelovala. (isto: 57)

Do pravoga zapleta u priči dolazi kad jedinoj njezinoj prijateljici u selu, Stevaniji, umre dijete, i to u noći nakon što ju je posjetila Janja. Uzroci iznenadne djetetove smrti tumače se u skladu s tradicijskom kulturom. Može se primijetiti da je tekst od početka do kraja gusto premrežen elementima tradicijske kulture koji se očituju nabranjem mitskih uzroka bolesti:

Što se djetetu dogodilo? – Bog sami znao! – Bit će ga što otrovalo – Žuč mu se razlila – Ono što se je mati nabacila kukom na kukavicu, pak diete kukom otrovala. (isto: 57)

Pravu optužbu izriče baba Jela, koja ima devedeset godina i velik autoritet u zajednici pa uspijeva konstruirati čitav tobožnji magijski postupak kojim je neplodnica ubila dijete:

Stevanijo! – zapjevuca baba Jela, vrteći glavom – kod tebe je preksinoć u pohodima bila Markova Janja. Stevaniji sinu nešto u pamet, te radoznalo upilji oči u babu, odvrativ joj na po glasa: Je, dušo moja, jadni mi pohodi i radovanja! Pak je diete i poljubila... Kako nebi, kad je bilo kao prilika na oltaru... Ne zalazi mi u rječ, ti bleko jedna! Janja je čedo poljubila i to trideset i tri puta, godine našeg Spasitelja! (...) Pak je zatim djetetu i vlas iz glave iztrgla, da ga strpa pod

naplećak: Stevanijo! – otegnu svetčano nadahnuta baka – *tvoga Ika Janja je urekla, pak diete s uroka i poginulo!* Čedo je Janja urekla, kleta neplodnica! – izmuca pokorno cieli babji zbor. (isto: 57)

Stevanija će nakon djetetove smrti skrenuti s uma, a Janji će se tek tada život pretvoriti u pakao jer “[n]ebijaše više duše, koja ju neproklinjaše, nju, kletu vračarku, grešnicu bezsramnu, što je Stevaniji čedo utamanila!” (isto: 57). Vrhunac tragičnog zbivanja dogodit će se za godinu dana, kad Janja konačno ipak rodi muško dijete, a Stevanija ga otme i baci se zajedno s njime u rijeku, misleći da je to zapravo njezin sin.

Taj nam tekst s kraja 19. stoljeća svraća pozornost na presudni utjecaj tradicijske svijesti i mitskog mišljenja u oblikovanju društvenih stereotipa koje autor smatra odgovornima za tragične sudbine pojedinaca, zadržavajući se u tekstu na motivu neplodnosti, tabuiziranom i u društvu i u književnim reprezentacijama njegova doba.

TRADICIJSKA PREDODŽBA NEPLODNOSTI KAO MOTIV INTERPERSONALNOG I INTRAPERSONALNOG SUKOBA

Interpersonalni sukobi se definiraju kao oni koji nastaju zbog motiva što uzrokuju neprihvatljivo ponašanje, a koji su tako jaki da ih ne možemo promijeniti ili utjecati na njih. Konfliktna situacija zapravo je sukob potreba jedne i druge strane. U vezi s takvim situacijama, najozbiljniji sukobi proizlaze iz naših pokušaja da kontroliramo druge koji ne žele prihvatiti našu kontrolu, jer ono što mi želimo njih ne zadovoljava (Cujzek-Semov i Kos 2008).

U drugom obrađenom tekstu, pripovijetci “Zalog” (prvotno objavljenoj u *Hrvatskoj reviji*, 1940.),⁵ autorice Mile Miholjević, dolazi do interpersonalnog sukoba između svekrve i nevjeste zbog dugotrajne nevjestine nemogućnosti da rodi i opsesivne svekrvine želje za unučetom koje bi odvratilo njezina sina od lutanja po tuđem svijetu, pa tako i njoj osiguralo mirnu starost. Radnja je smještena u primorsku ruralnu sredinu, dodatno izoliranu zbog slabe prometne povezanosti Dalmacije i Hrvatskoga primorja s ostatkom Hrvatske u prvoj polovici 20. stoljeća. Muški protagonist, Tončić Kamenjak, odlazi ponovno u svijet jer, makar je bio sa ženom Anicom go-

---

⁵ U radu se pri citiranju ove pripovijetke koristimo izdanjem Miholjević (1970).

dinu dana, ona nije dobila dijete. Bračni život primorskih obitelji odvija se u dugotrajnoj razdvojenosti jer se muškarci bave pomorstvom ili rade u stranim zemljama pa izbivaju od kuće i po desetak i više godina, dok žene čekaju i podižu djecu (u narodu za njih postoji naziv *bijele udovice* jer su muškarci često u novim sredinama osnivali i nove obitelji). Tončić je nakon deset godina došao k ženi samo radi potomstva i sada, budući da do djeteta nije došlo, otvoreno kaže da zbog toga ponovno odlazi, i to zauvijek. I tu autorica realističnost dijaloga, a time i čitave pripovjedne situacije, ostvaruje prenošenjem čakavskog dijalekta:

Prišal san ti da imaš dite, da ti nije pusto samoj, *da si ga mogla imati*, poslal bin mu takovu igračku, da bi se celo selo sjatilo da ju vidi (...) Ana? *Ovdi san već leto dan, poli tebe, a diteta ni. I prije nego san prošal u svit bili smo leto dan zajedno, saki dan, a diteta ni bilo. Ča moremo, Ane moja? Ja moran poč ća. Tamo me čeka mesto, tamo je drukčiji život.* (Miholjević 1970: 300)

Anica naslućuje da Tončić možda već ima i drugu obitelj, no ne osuđuje ga jer je neplodnost u prošlosti bila jedini opravdani razlog za razvod braka ili poligamiju (prema Novakov 2010: 338). I u ovoj priči autorica prenosi osudu i okrivljavanje patrijarhalne sredine, u prvome redu najbližih članova obitelji, muža i svekrve. Svekrva Fema naziva Anu *prijesnom* i *jalovicom* i optužuje je za sinov odlazak:

A da ča će poli tebe, presna si jadna, presna si. Krvi ni va tebi. Kaj bukva si, a čovika nisi umila sustavit poli sebe... (Miholjević 1970: 305)

Zbog neplodnosti biljeg pada na čitavu obitelj i izostanak majčinstva postaje uzrokom sukoba između Feme i Ane. Fema okrivljuje Anicu zbog gubitka vlastita sina. Autorica psihološki karakterizira staru ženu njezinim odnosom prema nevjestinoj neplodnosti, gdje se također odražava tradicionalan obrazac mišljenja i ponašanja. Vidimo da ruralna zajednica pošteduje nevjestu naporna rada radi olakšavanja začeca i iznošenja trudnoće:

Godinu dana nije joj dala raditi. Neka samo počiva i svoju snagu neka raspe pred njezinim Tončićem. Neka mu svojom zrelošću zasladi noći, da ga sustavi gore u lijepoj sobi što je za njega sagrađena, a već dahne dahom prazne prostorije. Ali ga nije uspjela sustaviti. Nije umjela. Rano teška, kako li se ugojila! Ali kome je sad potrebno njeno rumeno lice kad Tončića nema. Njega nema, a ona je kao bukva u gori. Njega nema, a njoj se oči iskre. (isto: 303)

Do vrhunca sukoba će doći kad Anica, spoznavši po Tončićevu odlasku da je ipak ostala trudna, dolazi priopćiti sretnu vijest svekrvi, a ova je, prije nego išta progovori, počne vrijeđati pogrđnim imenima. Anica joj odgovara “najsramotnijom pogrđom za ženske”, nazvavši majku svoga muža “copr-njicom” (isto: 305):

Anica plače, Fema se smije: – *Jalovice pretila* – prođu riječi s ciktavim zvukom kroz Aničine prste. *Coprnjice stara* – pade riječ kao kamen na sijedu glavu. (Miholjević 1970: 305)

Želja žene da ostvari materinstvo, pojačana društvenim pritiskom, bila je motiv koji ju je od davnina pokretao da pribjegne magijskim praksama ili vjerskim ritualima. Žene koje nemaju djece posjećuju samostane, crkve i ostala sveta mjesta, zavjetuju se (prema Novakov 2010: 338). Upravo je priča Mile Miholjević motivirana idejom zavjeta (zaloga), no autorica će izmijeniti tradicijski obrazac tako što će do zavjeta doći kad Anica ipak bude rađala toliko dugo očekivano dijete. Zavjetovat će se Fema, koja je nevjestu nakon svađe potjerala od kuće, a kad je doznala za trudnoću, počela je proživljavati sukob između osjećaja povrijeđene časti i želje da bude blizu ženi koja nosi dijete njezina sina, dakle i dio nje same. Stoga je postala opsjednuta Aničinim trudnim tijelom koje je, zbog prijašnjeg sukoba, mogla promatrati samo iz daljine. Doznajući da Anici porod protječe teško i da je u smrtnoj opasnosti, Fema se zavjetuje pred slikom Bogorodice, međutim čini se, isprva, da ni jedan od uobičajenih zavjeta ne pomaže:

Na golih kolinah po škalah do Trsatske crkve. Nek mi se usta ne omrse do mojega smrtnoga časa. Dvi ovce ću prodat i lipu svilenu haljicu ću kupit za dite Isusa va našoj crkvi. Ona stara va kojoj je, sa mu se raspala. Niki više ne pamtı ki mu ovu haljinicu kupil. (Miholjević 1970: 308)

Kad joj stigne vijest da su Anica i dijete umrli, odsijeca si kosu i daje posljednji zavjet – svoju kosu, simbol dostojanstva (onog istog zbog kojeg je potjerala trudnu Anicu iz kuće i kasnije osjetila krivnju):

Prije nego izgubi svijest, ustane, izvuče škare iz ladice, zatim klekne. Stenje kao da valja teško kamenje, a samo odreže tanke pletenice, zatim žureći se odreže kosu na tjemenu, onda dalje bez reda odreže svu kosu do kože. Glava ostane gola izbrazdana, nejednako obrezana. Fema gleda u Bogorodicu. – Pokrit glavu neću. Gologlava ću hodit. Neka mi se dica špotaju, neka me kami-kom gađaju va golu glavu, al dite i ona neka mi ostanu. (isto: 309)

Na simboličkoj je razini Femino odsijecanje kose zapravo odricanje od vlastite majčinske moći i znak pokore pa priča završava pomalo bizarno jer su Anica i dijete odjednom ipak živi (a u tekstu nema izravne potvrde da se doista dogodilo čudo potaknuto Feminim zavjetom).

NEPLODNOST I TEMATIZACIJA KULTURNIH STEREOTIPA “POGREŠNE PLODNOSTI” U SUVREMENOM DRUŠTVU

Kulturne tradicije su vrlo ustrajne u oblikovanju svjetonazora muškaraca i žena. Premda tradicionalne vrijednosti uzmiču pred egalitarnijim rodnim ulogama, ostaje nejasno koliko je kultura važna u usporedbi s razvojem društva i legalno-institucionalnim strukturama; čak znamo i manje o tome kako ti faktori međusobno djeluju u dugoročnim promjenama vrijednosti (Inglehart, prema Galić 2006: 27). Zbog toga svraćamo pozornost na tekst suvremene književnosti koji tematizira neplodnost, no sad u kontekstu modernog društva koje nudi ženama tehnologizirane mogućnosti ostvarivanja potomstva, ali u kojem se ipak i dalje osjeća stigmatizacija i okrivljavanje zbog biološkog “neuspjeha”. Riječ je o pripovijetci “Požurite, že-ne mo-je” suvremene hrvatske autorice Julijane Matanović koja je izašla u zbirci *Knjiga od žena, muškaraca, gradova i ristanaka* (2009). Tri se protagonistice susreću u čekaonici ambulante za potpomognutu oplodnju u Zagrebu. Jedna, koju autorica naziva Ženom, dolazi iz ruralne hrvatske sredine “negdje iz smjera istoka” i to joj je treći pokušaj oplodnje (Matanović 2009: 37). Slobodnim neupravnim govorom prenosi se čitava slika Ženina života i seoske zajednice iz koje dolazi u vremenu koje obuhvaća sedamdesete, osamdesete i devedesete godine 20. stoljeća. Sudbina Žene također je obilježena etiketama, koje su najprije bile vezane uz sumnju obitelji da se udaje jer je zatrudnjela prije braka, što bi je činilo manje vrijednom:

Udala se s devetnaest, devetsto sedamdeset osme. Tata i mama nisu imali vremena doći na vjenčanje, preseljavali su u novo poduzeće. Poslije je doznala da je to bila samo isprika, a da se pravi razlog skrivao u njihovu strahu da im se jedinica udaje zbog toga što je ostala noseća. *Kako bi svijetu pogledali u oči, djevojka, a kuljava*, pravdala ih je baka. (Matanović 2009: 38)

Bakinom dijalektalnom frazeologijom prenosi se tradicijska svijest koja i potkraj 20. stoljeća u ruralnim sredinama jednako izolira neplodnu, ili bolje rečeno, svaku ženu koja po nečemu odudara od društvenih normi,

a osobito kad je u pitanju plodnost. Kao i trudnoća izvan braka, tako je i neplodnost u braku jednako društveno nepoželjna pa takve žene i u najnovije doba podliježu društvenim pritiscima, izolaciji i praznovjerju. Kao i u prethodnoj priči, prikazuje se međusobni pritisak upravo žena u obitelji jedne prema drugoj (u prethodnoj priči to je bio odnos svekrve i nevjeste, ovdje bake i unuke) jer su norme zajednice važnije od sudbine pojedinca:

A baka je dobro znala da oni ne dolaze jer se stide što njihovoj kćeri godine prolaze, a nikako da zatrudni. Jednom se ipak ohrabrila i izgovorila: *Kako bi svijetu pogledali u oči, udata žena, a jalova*. I dalje je imala razumijevanja za roditeljsku nebrigu svoje kćeri i njezina muža. Žena je posjećivala svećenike, travare i vidovnjakinje. Svi su je uvjerovali da je okupana milošću i da je dijele već na putu. (Matanović 2009: 39)

Ono po čemu se tekst Matanovićeve razlikuje od prethodno obrađivanih jest što tematizira neplodnost muškarca i medicinske postupke otkrivanja i liječenja neplodnosti bračnog para. U njezinom je tekstu zanimljiv spoj “mitske krivnje” koja, unatoč utvrđenoj dijagnozi muškarčeve neplodnosti, i dalje ostaje na Ženi. Kao i u prethodnoj priči, seoska patrijarhalna zajednica ženu oslobađa seoskih poslova samo da ostvari potomstvo:

Vratili su se s dijagnozom muževljeve neplodnosti. Njihov otac, pod čijim su krovom živjeli, pobojavao se da će familija doznati da mu je sin jedinac, onaj koji nasljeđuje obiteljske šume, zlatnike, oranice i temelje na kojem je začeta loza, neplodan. Prihvatila je sramotu navaliti na svoja leđa. Otkako se pred svijetom predstavlja kao kriva, svekrva i svekar je više ne tjeraju u polje. Zadužena je samo za kućne poslove i marvu. Poslije većih zahvata, uzimanja jajašaca i vraćanja, puste je da se dobro odmori i naspava. Ima pravo čak i nekoliko dana ustajati poslije njih. (Matanović 2009: 39)

Sudbina Druge žene iz čekaonice prikazuje načet bračni odnos iz urbane sredine koji se pokušava spasiti trudnoćom.

Vidiš, njezin muž, ove što je sad ušla, velika je faca, možda ste i čuli za njega. Najskuplje stanove smišlja on. Ima ljubavnicu. Zna kod nje ostati i cijelu noć. Ova, što je sad ušla, boji se da će mu ljubavnica roditi dijete. Spašava brak pod bilo koju cijenu, forsira trudnoću, a svjesna je da nema šanse. Ne pije on, prosipa alkohol po odjeći, tako da ova jadnica, ova što je sad ušla, misli da vrijeme provodi u krčmi. Sve zna sirota, ali pristaje. (Matanović 2009: 43)

U odnosu liječnika specijalista za potpomognutu oplodnju prema glavnoj protagonistici, koja je ujedno i pripovjedač u prvome licu, otkriva se posto-

janost stereotipnih predodžbi, u prvome redu one da je za neplodnost kriva žena. Suvremena urbana žena možda više nije vještica ako nije ostvarila majčinstvo, ali sad je “kriva” i jednako etiketirana zbog odgađanja trudnoće, odnosno zbog odmaka od tradicionalnih normi kojima se žena smješta isključivo u područje doma: “Tako je to kad je karijera ispred svega”, ponudio je primarijus zaključak kojem se domislio čim je pročitao godinu mog rođenja i promotrio rubriku zvanja i zanimanja (Matanović 2009: 45). U tehnologiziranim postupcima medicinski potpomognute oplodnje žensko tijelo i dalje je objekt, a muškarac, budući otac, tijekom postupaka može, ali i ne mora biti prisutan:

U ordinaciji uglednog primarijusa ionako sam imala samo svoje godine, nulu u rubrici dosadašnjih pokušaja i medicinski opis koji me nije razlikovao od dijagnoza upisanih u bolničke listove žena s čekaoničke klupe. (isto: 46)

Počele su se tuširati nekoliko puta na dan, da bi s tijela sprale miris hormona, analgetika, bolničkog alkohola, sperme, menstrualne krvi i razočaranja. (isto: 50)

Kad sam otključala stan, Moj se okrenuo u postelji i rekao: “Zar si se već vratila?” (isto: 48)

Suprug Druge žene, a moglo se raditi samo o prezaposlenom arhitektu, jer je Druga žena spominjala projektni biro, novo naselje pri završetku, lokacijske dozvole, kući je i sinoć došao iza ponoći. Na njezin je termin zaboravio. (...) “Da, zamisli”, rekao mi je: ‘Tko bi se snašao u tim prekobrojnim odlaženjima na epruvetu.’ Zanimalo ga je samo kad će on morati skočiti do bolnice, da se istrese.” (isto: 42–43)

Motivom neplodnosti autorica se služi i kako bi tematizirala egzistencijalnu usamljenost suvremene žene čije je tijelo i dalje objekt društvene manipulacije, pogotovo ako ne zadovoljava kriterije “ispravne” vrste plodnosti. Autorica svjesno uspostavlja paralelu između sebe i svoje majke, između sukoba ruralnosti i urbanosti koji je majka pretrpjela u još većoj mjeri, što se u tekstu ostvaruje slikom u kojoj majka nakon poroda svlači seosku odjeću i potom odlazi na rad u inozemstvo, bez djeteta, u građanskoj odjeći:

Prva hormonalna doza bit će mi uštrcana na pedeset četvrti rođendan moje majke. Kad me rodila, govorili su joj da je premlada. I skidali s nje satensku šarenu reklju i seljačku suknju. “*Odgojit će se dijete, uz Božju pomoć*”, ponav-

ljali su bližnji dok su je, odjevenu u građansku nošnju, ispraćali na vlak narkrcan gstarbajterskom tugom, neimaštinom, nesrećom i vjerom u ljekovitost zapadnog sunca. (isto: 47)

Poigravanjem tradicijskim obrascima i stereotipima “pogrešne vrste plodnosti” (Ebott 2003), u ovome se tekstu ostvaruje ironijski odmak:

Kao dvogodišnjakinju, baka će me donijeti na fra Lovrino počivalište. Pod njegovim imenom molit će kronicu i svecu prepuštati brigu oko moje ženske sreće. Možda je i nakon svake Zdravomarije ponovila: “Samo da ne rodi prerano”. Eva će umrijeti u pedeset petoj i neće biti svjedok mog ulaska u godin prve zrelosti. Neće imati priliku ni optužiti sebe za prekomjernu molitvu, naljutiti se na fra Lovru koji je njezino “samo da ne rodi prerano” primio prekruto i doveo joj unuku u starost bez poroda. (Matanović 2009: 51)

I suvremena se protagonistica utječe molitvi tom istom svecu, no molitva izlazi iz njezine konfuzne svijesti i ni po čemu, osim po završetku, ne nasljeđuje tradicionalne molitvene formule:

Dvije tisuće prve stajat ću na grobu istog sveca i uvjeravati ga da ne razumijem značenje riječi “prekasno”. “Da ne rodi prerano, da ne rodi prekasno”, sudaralo se u mojoj molitvi, prerano se nadmetalo s prekasno, prekasno je namjeravalo progutati prerano. Potom su se prerano i prekasno nenadano odlučili, a prije završnoga “amen”, povući iz osjetljiva ringa. Rečenica “Samo da rodi” nastavila je živjeti bez njih. (isto)

I kad protagonistica prirodnim putem zatrudni, no nakon razvoda s čovjekom s kojim je pokušavala dobiti dijete potpomognutom oplodnjom, isprva ne može ni pomisliti da tjelesni znakovi koje osjeća nagovještaju trudnoću. Autorski angažman ovoga puta progovara u sporednome liku, protagonističinoj sestri: “Tebe su idioti uvjerali u tvoju krivicu, pogledaj, glupačo, svoje nalaze, počela je urlati na mene” (isto: 53).

Iz triju obrađivanih tekstova hrvatske književnosti, nastalih u različitim razdobljima, vidljivo je da, bez obzira iz kojeg društvenog konteksta proizlazi tekst i bez obzira pripada li kraju 19., sredini 20. ili prvome desetljeću 21. stoljeća, tematika neplodnosti para uvijek uključuje povezivanje s tradicijskim obrascima tretiranja toga problema. To u prvome redu znači da se uz ženu vezuje mitska krivnja zbog izostanka majčinstva. Stoga su je tradicionalna društva na južnoslavenskim prostorima, ali i šire, etiketirala kao opasnu, povezanu sa zlim mitskim silama pa su je i socijalno izolirala.

Neplodnost je tako bivala uzrokom tragičnih sudbina žena i čitavih obitelji, što se tematizira u svim trima tekstovima. U prvome zbog neplodnosti gube život žena i dijete, u drugome i trećem žene napuštaju muškarci što, osobito u drugome tekstu, podrazumijeva egzistencijalni i socijalni problem. U trećem tekstu se neplodnost tematizira u širem kontekstu tzv. “pogrešne plodnosti”, tj. one koja nije ostvarena prema zadanim društvenim normama, a autorica je prepoznaje i u suvremenom društvu.

Svaki od ovo troje autora reprezentira tradicijske obrasce na vlastiti način, korespondirajući s poetičkim načelima razdoblja u kojem stvaraju. Ivan Majstrovic s kraja 19. stoljeća u najvećoj mjeri prenosi izvorne strukture tradicijskog mišljenja, no vlastitim se autorskim angažmanom, iz kojega se jasno vidi suosjećanje s individualnom sudbinom protagonista, kritički odmiče od kolektivnih predodžbi, stereotipizacije i predrasuda. Mila Miholjević tematizira neplodnost iz perspektive razdoblja uoči početka Drugog svjetskog rata, kada u hrvatsku književnost, nakon prodora modernističkih tendencija, ponovno u prvi plan dolazi težnja za realističnim prikazivanjem društva. Velik je broj književnih tekstova tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća prožet socijalnim angažmanom autora u nastojanju da svojim tekstovima aktivno pridonesu društvenim promjenama. Među njih možemo ubrojiti i Milu Miholjević. Reprezentacija tradicijskih obrazaca u ove je autorice u službi psihološke karakterizacije protagonista koja je minucioznija nego u prvome tekstu, čak i s dozom ironizacije i groteske, što je moderni element. Julijana Matanović, pak, slijedi postmodernističke strategije poigravanja tradicijskim kontekstom, no neprestano upućujući na preživljavanje tradicionalnih predodžbi i shvaćanja neplodnosti sve do 21. stoljeća, u kojemu su reproduksijske prakse i dalje velikim dijelom vezane uz odgovornost žene pa se, shodno tomu, nastavljaju i mitski ukorijenjene predodžbe o krivnji žene zbog nemogućnosti ostvarivanja majčinstva. Iz primjera u tekstovima Mile Miholjević i Julijane Matanović vidi se da tradicionalna zajednica slično postupa prema ženi čije se začecje čeka u prirodnim uvjetima i ženi koja odlazi na postupke potpomognute oplodnje (ruralna sredina pošteduje takvu ženu teških fizičkih poslova stavljajući na prvo mjesto mogućnost potomstva). Tekst Julijane Matanović uvodi i motive neplodnosti muškarca, kao i suvremenih reproduktivnih tehnologija u kojima je žensko tijelo i dalje objekt, izolirano od partnera i otuđeno. U suvremenom društvu dijete ne mora ni biti plod ljubavi muškarca i žene, ono može poslužiti da bi se spasio brak, instituciju čiju krizu u suvremenom društvu također problematizira Julijana Matanović.

Iz svega možemo zaključiti da se ovo troje autora kritički odmiče, a na različitim razinama i subverzivno postavlja prema tradicijski utemeljenim socijalnim stereotipima koji se vezuju uz neplodnost, ali i reproduksijske prakse u širem smislu, djelujući tako na zajednicu svojih čitatelja i društvo u cjelini. Izabrani tekstovi, kao i mnogi drugi, upućuju na tradiciju problematiziranja reproduksijskih praksa u hrvatskoj književnosti, što je područje koje neka buduća istraživanja tek trebaju otvoriti.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Bušić, Julienne Eden. 2001. "Što je pisac bez pimpeka?" *Kolo* 2. <http://www.matica.hr/Kolo/kolo0201.nsf/AllWebDocs/pimp> (pristup 15. 6. 2013.).
- Cujzek-Semov, Tanja i Sandra Kos. 2008. *Nenasilno rješavanje sukoba*. http://www.obiteljskicentar-kzz.hr/teme/02/nenasilno_rjesavanje_sukoba.html (pristup 10. 6. 2013.).
- Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1988. "Tradicijska i društveno-medicinska praksa oko trudnice i poroda u Srednjoj Dalmaciji". *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmacologiae, medicinae veterinariae* 28/1-2: 95–102.
- Ebbott, Mary. 2003. *Imagining Illegitimacy in Classical Greek Literature*. Lanham MD: Lexington Books.
- Galić, Branka. 2006. "Ženska tijela, reprodukcija i društvena stigmatizacija žena". *Kruh i ruže* 30: 23–33.
- Đalski, Ksaver Šandor. 1962. *Pod starim krovovima. Pripovijesti*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.
- Majstrovčić, Ivan. 1891. "Neplodnica". *Iskra* 1: 55–58.
- Matanović, Julijana. 2009. "Požurite, že-ne mo-je!" U J. Matanović. *Knjiga od žena, muškarača, gradova i rastanaka*. Zagreb: Mozaik knjiga, 37–60.
- Miholjević, Mila. 1970. "Zalog". U Truhelka, Jagoda, Verka Škurla-Ilijić, Dora Pfanova, Mila Miholjević i Mara Švel-Gamiršek. *Izabrana djela*. Zagreb: Zora, Matica hrvatska, 277–297.
- Novakov, Marina. 2010. "Odnos prema neplodnosti i vanbračnom rađanju u srpskom selu". *Sociološki pregled* 44/2: 337–348. <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2010/0085-63201002337N.pdf> (pristup 15. 6. 2013.).
- Papić, Žarana i Lydia Sklevicky, ur. 1983. *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Sablić Tomić, Helena. 2005. *Gola u snu – o ženskom književnom identitetu*. Zagreb: Znanje.
- Šenoa, August. 1991. *Seljačka buna*. Zagreb: Školska knjiga.
- Valković, Marijan. 1990. "Uloga žene u javnom životu evropske civilizacije". *Bogoslovska smotra* 60/3-4: 192–208. <http://hrcak.srce.hr/file/57396> (pristup 1. 7. 2013.).

Representation of Female Infertility in Croatian Traditional Culture and Literature from the Late 19th until the Early 21st Century

SUMMARY

This paper deals with the way in which the infertility of a married couple was conceptualized in the Croatian traditional culture, which generally related exclusively to the woman's inability to give birth. The first part deals with anthropological and ethnological research dealing with various aspects of (in)fertility in the family life of the South Slavs. Due to the immense importance of offspring in the life of the entire social community, the phenomenon of infertility is related to folk beliefs and related magic rituals, whose aim was to prevent infertility or make a couple infertile. The second part of the article presents a comparative analysis of three Croatian literary texts. The first two deal with the status of an infertile woman in the rural community of the 19th and the first half of the 20th century, and the third discusses her status in the contemporary Croatian society, where rural and urban influences interweave. The first text was written at the end of the 19th century (Ivan Majstrović, *Neplođnica* (The infertile woman), 1891), the second one was written in the first half of the 20th century (Mila Miholjević, *Zalog* (Pledge), 1940), and the third one at the beginning of the 21st century (Julijana Matanović, *Požurite, že-ne mo-je* (Hurry up, my-wo-men), 2009). *Neplođnica* deals with the way in which the literary text transposes the ethnographically established fact that infertility causes additional, mythical meanings which the traditional community uses to stigmatize the individual accusing her of magical practices, ending tragically for the protagonists. *Zalog* uses the motif of infertility to represent the complex system of psychological relations between women in a patriarchal community, additionally isolated by its geographical position, where infertility becomes a cause of intrapersonal and interpersonal conflict. The third story, *Požurite, že-ne mo-je*, deals with the position of the modern woman within the technologized system of in vitro fertilization and problematizes the still existing social prejudice about women's mythical guilt over their lack of motherhood. This paper is a literary-anthropological, qualitative study, whose aim is to establish how the traditional view of infertility and its implications – which are evident even in contemporary social communities – are represented in the Croatian literature of the late 19th and early 21st century, and how the authors of the selected texts remove themselves from the conventional social stereotypes through a subversive stance towards them and the critical perspective adopted for the benefit of their reader community.

Key words:

infertility, mythical guilt, Croatian traditional culture, Croatian literature, intrapersonal and interpersonal conflict